

Национальная академия наук Беларуси
Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы
Минский городской научно-педагогический центр «Тайген»

**Научные чтения, посвященные
Виктору Владимировичу
Мартынову**

Сборник научных трудов

Выпуск V

Минск
Право и экономика
2017

УДК 80(082)
ББК 81
Н34

Сборник основан в 2013 году

Рекомендовано
Советом Центра исследований белорусской культуры,
языка и литературы НАН Беларуси

Редакционная коллегия:

доктор филологических наук, профессор *Г. А. Цыхун* (отв. ред.);
доктор исторических наук *С. П. Витязь* (зам. отв. ред.);
доктор филологических наук, профессор *А. Н. Гордей*;
доктор филологических наук, профессор *Е. Н. Руденко*;
кандидат филологических наук *Н. П. Антропов*;

Н34

Научные чтения, посвященные Виктору Владимировичу Мартынову : сб. науч. трудов. Вып. V. / редкол. : Г. А. Цыхун (отв. ред.), С. П. Витязь (зам. отв. ред.) [и др.]. – Минск : РИВШ, 2017. – 284 с.

ISBN 978-985-500-849-2.

Сборник научных трудов подготовлен по материалам V Международной научной конференции «Научные чтения, посвященные Виктору Владимировичу Мартынову: к 40-летию публикации 1-й версии Универсального семантического кода (УСК)», проходившей в Минске 30-31 марта 2017 г. в Центре исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси при участии Минского городского научно-педагогического центра «Тайген». Представленные в сборнике научные статьи посвящены Заслуженному деятелю науки БССР, доктору филологических наук профессору В.В. Мартынову – ученому, внесшему значительный вклад в развитие славистики, сравнительно-исторического языкознания, формальной семантики, информатики, искусственного интеллекта, создателю Универсального семантического кода, автору более 20-и книг и брошюр, занесенному в «Книгу почета» Соединенных Штатов Америки и удостоенному Международным биографическим центром в Кембридже самой престижной «награды XX столетия за достижения», которая присуждается раз в столетие.

Предназначен для научных работников (филологов, историков, этнологов, специалистов в области информатики), аспирантов, магистрантов, студентов и всех интересующихся природой и историей языка.

УДК 80(082)
ББК 81

ISBN 978-985-500-849-2

© Оформление. «Право и экономика», 2017.

СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦИЯ 1:

ТЕОРИЯ ЯЗЫКА, ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ 3

Венгеров В.Н., Науменко Г.Н., Григянец Р.Б.

Развитие технологий электронного государства и ИТ-страны 4

Лойко А.И.

Трансдисциплинарные исследования В.В. Мартынова
в области методологии интеллектуальных систем 17

Лойко Л.Е.

Философия коммуникативного действия
в работах В. Мартынова и Ю. Хабермаса 25

Лысенко Ф.П.

Актуальные направления развития
автоматизированной информационной системы
"Историко-культурное наследие Беларуси" 33

Тупик Д.И.

Универсальный семантический код
в аспекте исследования лексической конверсии 40

СЕКЦИЯ 2: ИНДОЕВРОПЕИСТИКА, ЭТНОЛОГИЯ 47

Віцязь С.П.

Да праблемы этнічнай прыналежнасці
носьбітаў мілаградскай культуры 48

Дзярновіч А.І.

Адраджэнне жанру: познія Лівонскія хронікі другой паловы XVI ст.
і іх гістарычна-палітычны кантэкст 60

Козлова Р.М.

Этнонимы с основой ***dъrb-**. 79

Калядзінскі А.У.

На чым гралі ў сярэдневяковым Віцебску (да пастаноўкі пытання) 93

Кулаков В.И.

Кунтерштраух. Раскопки И. Хейдека (1899 г.) 103

Пачобут Н.А., Разлуцкая А.А.

Жывёлагадоўля і паляванне паселішча Беразавец (замак і двор)
XVI – пачатку XVII стст. (па даных археалогіі) 111

СЕКЦИЯ 3: СЛАВИСТИКА	125
<i>Алексеявіч А.В.</i>	
Чэшска-беларускія моўныя кантакты ў XV–XVI стст.	126
<i>Ванкевич О.Г.</i>	
Отношения семантической противоположности элементов русского и белорусского метеорологических полей	135
<i>Волкава Я.В.</i>	
Этнакультурныя рэфлексіі ў перакладах “пана Тадэвуша” Адама Міцкевіча	142
<i>Герасимович О.В.</i>	
Сопоставительный аспект лексикографической интерпретации лексемы <i>вера</i> в русском, сербском и хорватском языках	149
<i>Горицкая О.С.</i>	
Когда «язык» становится «мовой» (корпусное исследование одного примера лексической вариативности в русской речи)	160
<i>Пракоф’ева Ю.С.</i>	
«Вот тебе, гваздох, ручнічок, вот тебе, абразок, палаценца»: сімвалічная функцыя тэкстыльных вырабаў у традыцыйнай сямейнай абраднасці (па матэрыялах даследаванняў Віцебска-Пскоўскага памежжа)	168
<i>Чагайда Ю.Н.</i>	
Структура наречных лексико-семантических групп « <i>перемещение в пространстве</i> » и « <i>пералічэнне ў прасторы</i> » в русском и белорусском языках	176
СЕКЦИЯ 4: БЕЛОРУСИСТИКА	182
<i>Аліферчык Т.М., Боганева Е.М., Авілін Ц.В.</i>	
Беларускі фальклорна-этналінгвістычны атлас: беларускія міфалагічныя наратывы і павер’і пра ваўкалакаў	183
<i>Бура М.В.</i>	
Невялічкі дадатак да «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы»”	193
<i>Клімаў І.П.</i>	
Класавае маўленне беларускай шляхты XVI–XIX стст.	197
<i>Лапцёнак А.М.</i>	
Асаблівасці апісання мнагазначнага слова ў новым тлумачальным слоўніку беларускай мовы	206

<i>Марозава А.А.</i>	
Размоўная і слэнгавая лексіка як лінгвістычны кампанент сучаснага тэксту	215
<i>Нестерович Ю.В.</i>	
Метонимия в системе терминов памятниковедения и методологическая значимость её преодоления	221
<i>Ніканчук А.М.</i>	
Лінгвагеаграфічная класіфікацыя беларуска-літоўскіх калек	234
<i>Памазенка Т.А.</i>	
Марфалагічны прынцып уключэння тэрміналексікі ў корпус беларускіх перакладных тэрміналагічных слоўнікаў 20-80-х гг. XX ст.	239
<i>Сянкевіч Н.М.</i>	
Роля канкарданса ў анамастычных даследаваннях беларускай мастацкай літаратуры	247
<i>Цыхун Г.А.</i>	
Дадаткі да “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы”. II.	252
СЕКЦИЯ 5: ОРИЕНТАЛИСТИКА	256
<i>Карасёва К.В.</i>	
Схемы реализации ядерной семантической цепочки в китайских логограммах	257
<i>Одериха В.В.</i>	
Община китайцев-мусульман в период правления династий Мин и Цин	266
<i>Чекулаева А.С.</i>	
Структурные особенности цветолексем китайского языка	276

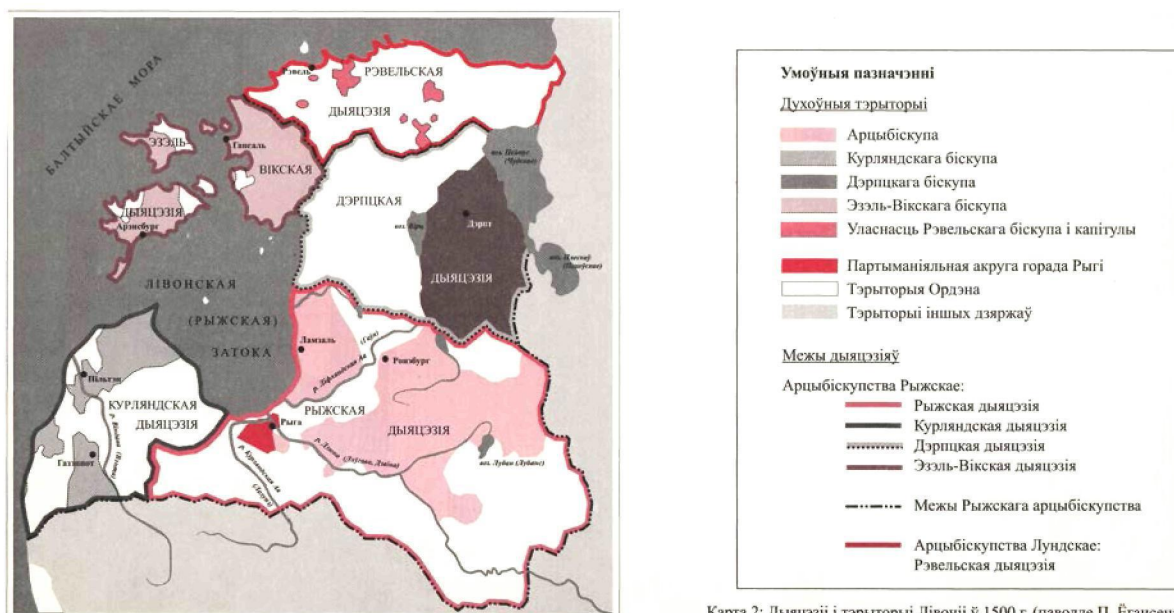
*Дзярновіч А.І., кандыдат гістарычных навук
Інстытут гісторыі НАН Беларусі
(Мінск, Беларусь)*

АДРАДЖЭННЕ ЖАНРУ: ПОЗНЯ ЛІВОНСКІЯ ХРОНІКІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XVI СТ. І ІХ ГІСТАРЫЧНА-ПАЛІТЫЧНЫ КАНТЭКСТ

З канцом Сярэднявечча і надыходам Новага часу сярэднявечнай хранікарнай традыцыі ўсё ж не дадзена было зусім знікнуць. Лівонскай вайны, якая распачалася ў 1558 г., прывяла у рух не толькі войскі дзяржаў рэгіёна, але і абудзіла імпэт гістарыёграфіі. Балтыйскі рэгіён на даволі працяглы перыяд апынуўся ў цэнтры тагачаснай міжнароднай палітыкі. Звесткі з Лівоніі знаходзілі водгук у вялікай колькасці чытачоў у краі і па-за яго межамі, а досыць вялікая колькасць аўтараў скарысталіся з сітуацыі – яны адраділі хранікарную традыцыю ды выявілі свой індывідуальны пісьменніцкі почырк.

Гісторыка-палітычны кантэкст падзей

У XVI ст. усё меней заставалася месца для існавання самастойнай Лівоніі – новыя геапалітычныя планы пачынаюць высюўваць суседзі Канфедэрацыі (Іл. 1) [29, s. 344–391; 8, s. 44–45].

Карта 2: Дыяцэзіі і тэрыторыі Лівоніі ў 1500 г. (паводле П. Ёгансена)

Іл. 1. Карта дыяцэзіяў і тэрыторый Лівоніі ў 1500 г. (паводле П. Ёгансена)

У 1547 г. Іван IV абвясчае сябе царом і Расійская дзяржава паўстае ў новым статусе, у тым ліку, адносна балтыйскіх тэрыторый [7; 11; 54, S. 577–617; 55]. Пасля разрыву ў 1523 г Кальмарскай уніі з Даніяй на арэну актыўнай палітыкі выходзіць новая вялікая дзяржава Балтыйскага рэгіёна – Швецыя, дзе ўсталёўваецца дынамічная дынастыя Вазаў, якая пачала праводзіць спачатку палітыку цэнтралізацыі краіны, а потым і знешняй экспансіі. Традыцыйныя інтарэсы ў Рызе мела Вялікае Княства Літоўскае, да таго ж актывізацыя міжнароднага гандлю збожжам, у які ўцягнулася таксама шляхта, значна падвысіла каштоўнасць лівонскіх портаў для ВКЛ. Тэрытарыяльныя ўладанні Вялікага Княства даходзілі да берагоў Балтыйскага мора, але вузкі пас зямлі паміж Прусіяй і Лівоніяй і невялікая прыморская Паланга не маглі задаволіць патрэбаў ВКЛ у забеспячэнні ўласнага марскога гандлю.

Падсумоўваючы палітычныя і дыпламатычныя дачыненні Лівоніі з Вялікім Княствам і Польшчай у 1550–1560-х гадах [52, р. 21–44], можа прапанаваць наступную храналогію унійнага працэсу:

– 31 жніўня 1559 г. на сойме ВКЛ у Вільні Жыгімонт Аўгуст прыняў пад сваю апеку і пратэкцыю Лівонскі ордэн;

– 28 лістапада 1561 г. на сойме ВКЛ у Вільні Лівонскі ордэн падпарадкаваўся асабіста Жыгімунту Аўгусту; былі ўзгодненыя *Pacta subjectionis* і *Privilegium Sigismundi Augusti*; гэтыя дамоўленасці можна разглядаць як персанальную унію з ВКЛ;

– 5 сакавіка 1562 г. у Рызе было завершанае афармленне *Pacta subjectionis* і *Privilegium Sigismundi Augusti*; заканчэнне працэсу секулярызацыі і роспуску Лівонскага ордэна, які распачаўся 28 ліс-тапада 1561 г., а таксама ўтварэнне леннага Курляндскага герцагства;

– 25 снежня 1566 г. на Гарадзенскім сойме ВКЛ правабярэжная Лівонія пад назваю Задзвінскага княства ўлучаная ў склад ВКЛ;

– 3 жніўня 1569 г. на аб’яднаўчым сойме ў Любліне Задзвінскае княства (Інфлянты) перайшло пад супольную ўладу ВКЛ і Польшчы; Курляндскае герцагства засталася васалам Рэчы Паспалітай.

У 1580-х гадах адбыліся змены і ў статусе Інфлянтаў Рэчы Паспалітай. Тут таксама храналагічнаю мяжою стала ваенная кампанія Івана Грознага ў 1575–1577 гг., калі расійскія войскі занялі Задзвінскую Лівонію. Перамогі Стэфана Баторыя вярнулі пад уладу Рэчы Паспалітай значную частку Лівоніі; у параўнанні з перыядам перад 1577 г. тэрыторыя правінцыі была павялічаная за кошт Дэрпцкага біскупства, таксама адваяванага ў Расіі. У гэтай новай тэрыторыі, здабытай мячом, Стэфан Баторы ўвогуле не пачуваўся звязаным нейкімі

абавязкамі, бо раней Дэрпцкае біскупства не брала ўдзелу ў Актах падданства.

Ад 12 сакавіка па 2 мая 1582 г. кароль Стэфан знаходзіўся ў Рызе. Сучаснікі ўзгадваюць, што кароль не дазволіў лівонскаму рыцарству ніводнага дэмаршу і не пакінуў яму ніякай магчымасці выставіць патрабаванні да цэнтральнай улады. Ідэолагам новай палітыкі Рэчы Паспалітай у адносінах да Інфлянтаў стаў каронны канцлер Ян Замойскі, які заклікаў абмежаваць прывілеі краю і першыństwo тутэйшага рыцарства ў мясцовых органах улады.

4 снежня 1582 г. Стэфан Баторы падпісаў ухвалення соймам “*Constitutiones Livoniae*” (“Лівонскія канстытуцыі”), паводле якіх падначаленая Рэчы Паспалітай тэрыторыя Інфлянтаў была падзелена на Вендэнскі (або Інфлянцкі), Дэрпцкі і Парнаўскі прэзідыяты [10, Nr. 187, p. 320–324; 60, s. 1040], якія, ў сваю чаргу, складаліся з паве-таў. Гэта была своеасаблівая “адміністрацыйная рэвалюцыя” [58, s. 10], бо новы падзел парываў з ранейшай тэрытарыяльнай арганізацыяй правінцыі – такія прынцыпы кіравання правінцыяй былі запазычаныя з Каралеўскай Прусіі. У канстытуцыях не было запісана ні слова аб прывілеях мясцовага рыцарства, таксама не было ўзгадана ні слова аб *Privilegium Sigismundi Augusti*. Аўгсбургскае веравызнанне прызнавалася побач з каталіцкім, але ні ў якім разе не было пануючым, як гэта было за часамі Жыгімонта Аўгуста і кіравання ў Лівоніі адміністрацыі ВКЛ. Апроч таго, улады Рэчы Паспалітай павялі палітыку рэстытуцыі Каталіцтва, але за мэту не ставілася рэанімаваць старую царкоўную структуру. 3 снежня 1582 г. было ўтворанае адно цэнтральнае біскупства з цэнтрам у Вендэне [10, Nr. 186, s. 317]. У мясцовай іерархіі вендэнскі біскуп заняў другую пазіцыю пасля губернатара, ці адміністратара.

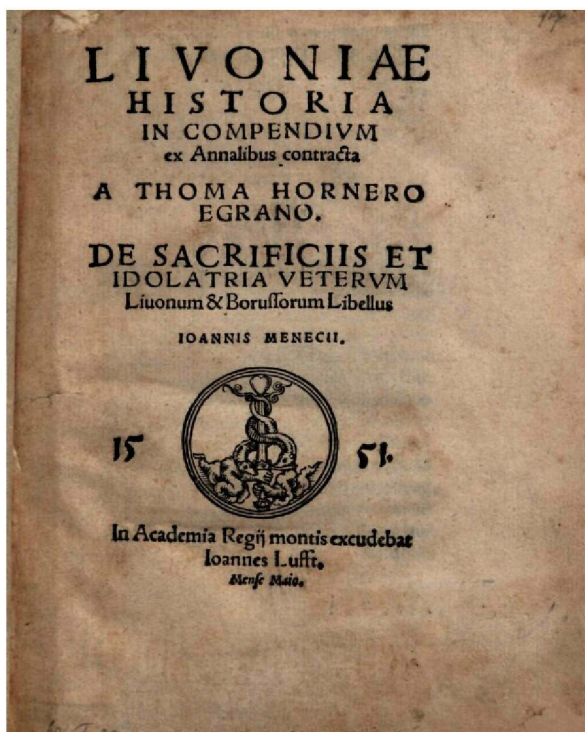
Паводле “Лівонскіх канстытуцыяў” на чале княства стаяў адміністратар, якога яшчэ называлі намеснікам ці губернатарам (у “*Constitutiones Livoniae*” названы “*locum tenens*”, у “*Pacta subiectionis*” – “*vicegerens*”). Ён быў намеснікам Каралю. Таксама толькі Каралю падпарадкоўваўся яшчэ адзін саноўнік Інфлянтаў – генеральны камісар. Першым генеральным камісарам у 1570-х гадах стаў Станіслаў Пенкаслаўскі. Яго адміністрацыйная ўлада, дзякуючы рэгулярнай прысутнасці і штодзённым заняткам, фактычна была большая, чым у намесніка ў Інфлянтах Віленскага біскупа Юрыя Радзівіла. Паралелізм улады быў ліквідаваны ў пачатку XVII ст. Ад 1603 г. прадстаўніком каралеўскай улады ў Інфлянтах стаў польны гетман літоўскі Ян Караль Хадкевіч. Ён насіў тытул не адміністратара, а генеральнага камісара.

Ад 1598 г., паводле “*Ordinatio Livoniae II*” (“Лівонскай ардынацыі II”) Жыгімонта Вазы, прэзідэнтуры сталі ваяводствамі [60, s. 1474] – г.з. былі уніфікаваныя ў статусе, але хутчэй ужо ў назве, з іншымі тэрыторыямі Рэчы Паспалітай. Апроч таго, у апошняй чвэрці XVI ст. у новай правінцыі была праведзеная пазямельная рэформа [1]. Ардынацыя 1589 г. усталявала ў Інфлянтах 26 старостваў [60, s. 278]. Трэба адзначыць, што адміністрацыя Рэчы Паспалітай намагалася ўраўняць становішча сялянаў Інфлянтаў са становішчам сялянаў у Кароне ці Вялікім Княстве, а гэта азначала для латышскіх і эстонскіх сялянаў паляпшэнне жыцця [53, с. 834]. У § 24 “Инфлянцкіх канстытуцыяў” ад імя Караля было спецыяльна абумоўленае гэтае патрабаванне: “Таму што мы чулі, што ў мінулых часах сяляне ў Лівоніі былі да здзіўлення прыгнечаныя, уважаем за абавязковае, каб сялянству зноў былі вернутыя прыймальныя ўмовы і каб гэтая праблема была вынесена на абмеркаванне соймака правінцыі”. Часы панавання Рэчы Паспалітай у лівонскіх землях пакінулі даволі багата дакументаў у мясцовых архівах [3, с. 311–325; 56], але, як адзначаюць гісторыкі Латвіі і Эстоніі, гэты перыяд застаўся менш вывучаным у параўнанні з Ордэнскім перыядам гісторыі Лівоніі [2, с. 61; 63, с. 3–7].

Найважнейшыя познія Лівонскія хронікі другой паловы XVI ст.

Яшчэ перад пачаткам Лівонскай вайны мела месца заўважная падзея – у 1551 г. з’явілася першая надрукаваная лівонская хроніка (Іл. 2).

Іл. 2. Тытульны аркуш “Livoniae historia” Томаса Горнэра, 1551

Гэта была лацінамоўная “Гісторыя Лівоніі” *Томаса Горнэра* / Thomas Horner [22]. Сама па сабе хроніка Горнэра не мае ўласнай гастарыяграфічнай вартасці, бо па сутнасці ёсць пералікам лівонскіх магістраў з кароткім апісаннем перыядаў іх кіравання [61, S. 71]. Але дзякуючы там, што “Гісторыя Лівоніі” Горнэра з’явілася друкаванай, яна стала добра вядомай і часта выкарыстоўвалася пазнейшымі храністамі [49, s. 80.].

Але ж сама гісторыя публікацыі была вельмі сімвалічнай і паказальнай. Ажыццявіў выданне хронікі Горнэра польскі лютэранскі тэолаг, перакладчык і друкар, піянер польскамоўнай асветы на Мазурах *Ян Малецкі* / Jan Malecki, вядомы таксама як Jan z Sącza, Jan Malec(z)ki-Sandecki; па-нямецку: Johannes Maletius (нарадзіўся каля 1482 г. у Новым Сончы, памёр увосень 1567 г. у Элку) [28, S. 1313; 57, S. 234; 12, S. 159; 6, S. 416; 51, Bd. 25, S. 629–651; 51, Bd. 26, S. 668; 51, Bd. 40, S. 481]. Ян Малецкі паходзіў з шляхецкай сям’і Сандэцкіх-Малецкіх з Малой Польшчы, быў досыць добра падрых-таваны лінгвістычна – ведаў польскую, нямецкую, лацінскую і “рускую” (“русінскую”) мовы. На працягу 1522–1528 гг. ён кіраваў друкарняй у Кракаве, а ў далейшым з дазволу біскупа Плоцкага арганізаваў друкарню ў Пултуску. У верасні 1536 г. Малецкі перасяліўся ў Каралеўскую Прусію, дзе ў Мальбарку пад уплывам евангеліцкага Памезанскага біскупа Паўла Сператуса (Paulus Speratus) прыняў лютэранскае веравызнанне. Біскуп Сператус пераканаў прускага герцага Альбрэхта Гогенцолерна прызначыць Малецкага пастарам у Элку дзеля пашырэння справы Рэфармацыі на польскамоўных Мазурах. Герцаг быў першапачаткова супраць, бо Малецкі не меў тэалагічнай адукацыі. Але ж дзейнасць Малецкага як друкара польскай пратэстанцкай літаратуры ў Каралеўцы паўплывала на тое, што ў 1537 г. герцаг пагадзіўся на гэтую намінацыю ды прызначыў на ўтрыманне новапрызначанаму пастару 60 марак штогод. Малецкі атрымаў таксама ад Альбрэхта маёнтак у 6 км на паўднёвы захад ад Элка, названы пазней ад яго прозвішча Малечэва (Maleczewo, па-нямецку Malleszewen). Менавіта ў гэтым маёнтку Малецкі стварыў друкарню (так званую афіцыну), дзе публікаваліся польскія рэлігійныя тэксты, якія не захаваліся. 16.X.1544 герцаг Альбрэхт надаў пас-тару чарговы маёнтак Рэгельніцэ, таксама недалёка ад Элка (7 км на паўднёвы ўсход). Менавіта ў гэты перыяд Малецкі зрабіў першы польскі пераклад “Малога катэхізіса” Лютэра і апублікаваў яго ў 1546 г.

Я. Малецкі быў піянерам польскамоўнай асветы на Мазурах і першым аўтарам польскіх кніжка для мазураў. Як лічыцца, каля 1550 г. Малецкі атрымаў ад герцага Альбрэхта 3-гадовы адпчынак, які правёў

у Вялікім Княстве Літоўскім у Нясвіжы і Альцы – пры двары вядомага прапагандыста Рефармацыі князя Мікалая Радзівіла Чорнага. Роля польскага тэолага і друкара ў ініцыяванні заснаванні друкарань у ВКЛ патрабуе яшчэ асэнсавання. У 1552 г. Малецкі вярнуўся ў Элк і ў новазаснаванай друкарні ў Рэгельніцы апублікаваў уласны пераклад на польскую мову Новага Запавету.

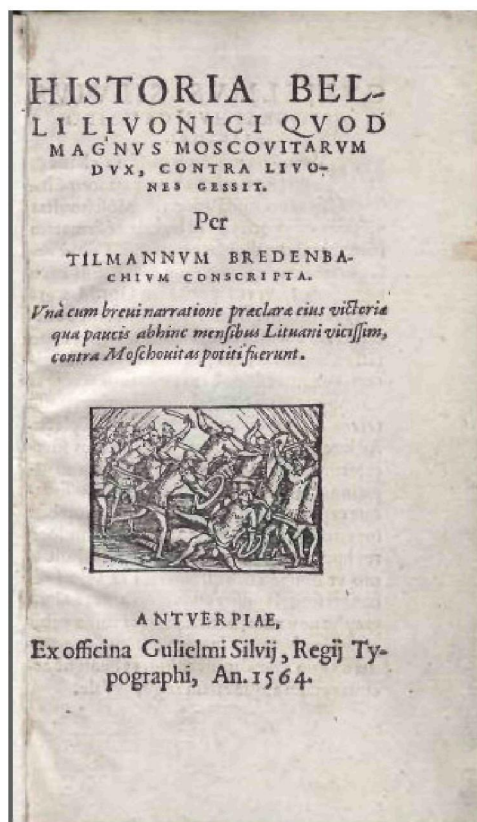
Але відаць яшчэ перад выездам ў ВКЛ распачаў справу друку “Гісторыі Лівоніі” Томаса Горнэра, бо гэтае выданне датаванае 1551 г. [22]. Ды і сам ад’езд, хутчэй за ўсё, мог адбыцца пасля выхаду кнігі з друку, г. з. у 1551 г.

Вядомы канвалют з твораў і выданняў, ажыццёўленых Янам Малецкім, які мае агульную назву “*Epistula de sacrificiis et idolatria veterum Borussiae...*” (“Ліст пра ахвяры і ідалапаклонстве даўніх прусаў...”). У склад кнігі ўваходзіў уласны твор Малецкага “*Libellus de sacrificiis et idolatria Borussiae*” (“Кніжка пра ахвяры і ідалапаклонства прусаў”) [30]. Далей размяшчалася “Гісторыя Лівоніі” Горна. Наступная публікацыя таксама цікавая – гэта знакамітая праца Адэрборна “*De Russorum religione...*” (“Пра рэлігію русінаў”) [31], папраўленая сынам Яна Малецкага Геранімам, пробашчам з Белай Алецкі. У канвалюце змяшчаецца таксама выданне таго ж твору Адэрборна, але ўжо іншага, большага, фармату [32]. Такая падборка выдання выглядае зусім не выпадковай, калі ўлічыць, што Ян Малецкі быў піянерам даследавання паганскай рэлігіі і мовы прусаў. Рэшткі гэтай супольнасці яшчэ ў часы Малецкага жылі ў Самбіі і на Мазурах. У 1546 г. Малецкі у лісце да рэктара Універсітэта Альберта ў Каралеўцы Георгія Сабінуса апісваў ахвярапрыношанні жывёлаў пад час рытуалаў вяселля, пахаванняў і памінання – гэтым абрадам Малецкі быў сам сведкай.

Выданне 1551 г. Малецкага было цалкам перадрукаванае ў 1582 г. у Вітэнберге ў афіцыне Ёгана Люфта [23], а ўжо ў сярэдзіне XIX ст. было ўзноўленае ў 2-м томе серыйнага выдання “*Scriptores rerum Livonicarum*” [24, S. 371–372] і мела наступную структуру: 1) гістарыясофская прадмова Ота фон Гёўэля / Otto ab Höuel (у выданні 1582 г. [23]: арк. Па–Ха; у “*Scriptores rerum Livonicarum*” [24]: р. 373–377); 2) прадмова Горнэра (1582 г. [23]: арк. Хb–XIb; “*Scriptores rerum Livonicarum*” [24]: р. 378); 3) Хроніка Горнэра – кампендыума па гадам кіравання лівонскіх магістраў (“*Livoniae historia in compendium ex annalibus contracta a Thoma Hornero Egrano*”) (1582 г. [23]: арк. 1a–16a; “*Scriptores rerum Livonicarum*” [24]: р. 379–386), якая заканчвалася вершаванымі творамі Горнэра – эпіграмай у гонар Зондэнбургскага вайта (фогта) Генрыха Вульфа

(1582 г. [23]: арк. 16b; “Scriptores rerum Livonicarum” [24]: р. 386) і элегіяй у памяць біскупа Курляндскага Ёгана (1582 г. [23]: арк. 17а–18а; “Scriptores rerum Livonicarum” [24]: р. 387–388); 4) працы самога Малецкага – “Кніжцы пра ахвяры і ідалапаклонстве прусаў” (“De sacrificiis et idolatria veterum Livonum et Borussiae libellus Ioannis Menesii”) [30; 23, арк. 18b–24b; 24, р. 389–392], якая заканчвалася тэкстам малітвы (1582 г. [23]: арк. 25а; “Scriptores rerum Livonicarum” [24]: р. 392).

Непасрэдна ж з пачаткам Лівонскай вайны было звязанае выданне ў Кельне лацінамоўнай хронікі **Тыльмана Брэдэнбаха** / Tielman Bredenbach пра першыя расійскія выправы на Інфлянты – “Гісторыя Лівонскай вайны, якую вялікі князь Маскоўскі распачаў супраць лівонцаў” (Іл. 3) [9]. Мяркуецца, што сам Брэдэнбах ніколі не быў у Лівоніі, а звесткі пра вайну атрымаў ад аднаго каноніка-уцякача з Дорпта. Таму твор нямецкага храніста ўтрымлівае шмат фантазій і недакладных звестак [59, s. 80].

Іл. 3. Тытульны аркуш “Historia belli Livonici” Тыльмана Брэдэнбаха, 1558 (1564)

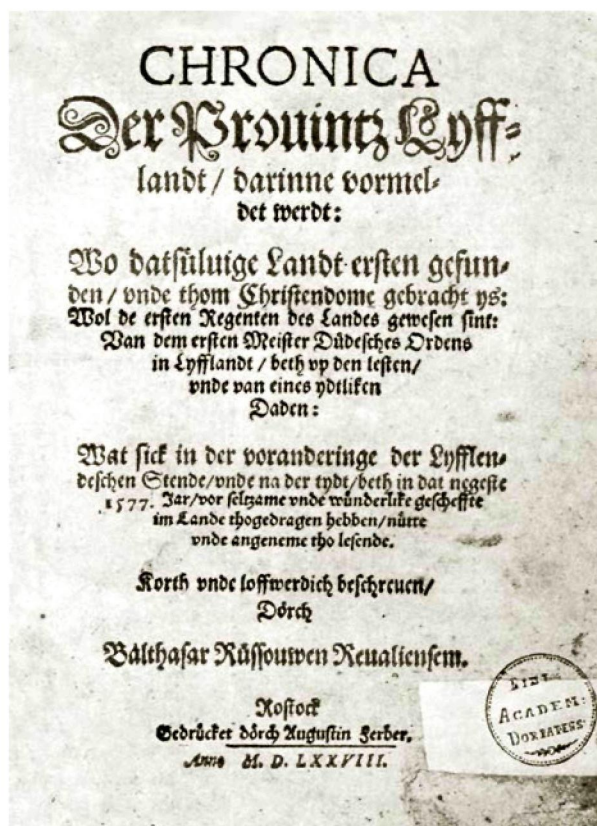
Але найбольш вядомым і найпапулярнейшым аўтарам гэтага перыяду стаў **Балтазар Русаў** / Balthazar Russow, Rüssow, які напісаў “Хроніку Лівонскай правінцыі” (“Chronika der Provintz Lyffländt”). Жыццёвы шлях аўтара, а найперш яго паходжанне выклікалі даўняю цікавасць даследчыкаў [49, S. 15–16]. Гэтую праблему канчаткова, як падаецца, развязаў Паўль Ёгансен [25; 26, S. 42–68; 27, р. 252–260], які давеў, што Русаў нарадзіўся за некалькі гадоў перад 1536 г. у

Рэвелі ў сям’і эстонскага гандляра Сымона Рыса / Simon Rissa. Бацька храніста да таго быў селянінам у ваколіцах Рэвеля. Сам Русаў навучаўся ў Германіі і пад уплывам гуманістычных ідэй вярнуўся на Радзіму. У 1563 г. ён стаў казнадзеем эстонскай лютэранскай парафіі ў царкве Св. Духа ў Рэвелі, дзе і служыў да сваёй смерці 23 альбо 24 лістапада 1600 г.

“Chronika der Provintz Lyffländt” ахоплівала ўсю гісторыю Лівоніі на момант напісання хронікі – ад першай нямецкай гандлёвай экспедыцыі 1158 г. і ўрэшце рэшт была даведзеная да 1583 г., калі 5 верасня гэтага году ў мястэчку Плюса (Плюсамюндэ / Plusmünde) паміж Швецыяй і Расіяй было падпісана перамір’е. Менавіта Лівонскай вайне аўтар надаў найбольшую увагу і гэтая частка Хронікі ўважаецца за найбольш каштоўную – Балтазар Русаў быў сучаснікам і відавочцам тых драматычных падзеяў, ён меў магчымасць карыстацца таксама пісьмовымі крыніцамі. Лівонскі храніст напісаў сваю працу на ніжнянямецкай мове, якая сёння лінгвістычна вызначаецца як сярэдне-ніжнямецкі дыялект. Выбар мовы азначае, што Хроніка была разлічаная на шырэйшае кола чытачоў.

Хроніка была гатовая ў рукапісу ў 1577 г. Першае ж выданне Хронікі з’явілася ў Ростаку ў 1578 г. (Лл. 4) [36] і, відавочна, выклікала вялікую зацікаўленасць, бо ў тым жа годзе зноў жа ў Ростаку з’явілася другое выданне твору Русава, практычна не змененае [37].

Лл. 4. Тытульны аркуш “Chronika der Provintz Lyffländt” Балтазара Русава, 1578.

Новае ж пашыранае выданне выйшла ў Барту (Памеранія) у 1584 г. [38] і яно ўжо зместава было даведзенае да 1583 г. Відавочна, што актуальнасць пададзеных у Хроніцы падзей выклікала вялікую цікавасць чытачоў, пра што сведчаць выданні твора ў XVI ст. Да таго ж, як адзначаюць даследчыкі, Хроніка Русава была напісана моваю вельмі простаю і пазбаўленай штучнасці. Паводле эстонскага гісторыка Сулева Ватрэ, “Русаў быў добрым наратарам, апісані якога былі не толькі поўныя напружанасці, але таксама схілялі чытачоў да развагаў” [59, s. 81].

У сваёй Хроніцы Русаў рэпрэзэнтаваў перад усім погляды рэвельскага мяшчанства, асабліва палітыку Рэвеля падчас Лівонскай вайны, імкнучыся абгрунтаваць пераход гэтага горада на бок Швецыі. Тэндэнцыя Хронікі – тэалагічная. Як бескампрамісны лютэранін Русаў скіроўвае сваю крытыку на Каталіцкую царкву, біскупаў і Ордэн. Паводле Русава, гэта ў выніку іхных няправальнага ладу жыцця і грахоў, Бог пакараў край вайной. Як бюргер, Русаў таксама вельмі непрыхільна ставіўся да лівонскага рыцарства. Даволі незвыклым для тагачаснай балтыйскай гістарыяграфіі было адлюстраванне ў Русава статусу сялянства і ягоны тэзіс пра тое, што пашырэнне прывілеяў шляхты пацягне за сабой пагаршэнне становішча сялянства. Падобная аўтарская пазіцыя таксама выклікала раздражнёнасць лівонскай шляхты. Усё ж, нягледзячы на тэндэнцыйнасць, Хроніка Русава здабыла папулярнасць у тагачасных чытачоў.

Цікавасць да Хронікі Русава зноў абудзілася ў XIX ст. Спачатку Эдуард Пабст аб’яднаў прыжыццёвыя выданні Русава, напісаў свае каментары і наўмысна пераклаў “Хроніку Лівонскай правінцыі” на верхнянемецкую мову (Рэвель, 1845) [45]. Менавіта з гэтага выдання рабіўся расійскамоўны пераклад Хронікі ў XIX ст. [4]. У 1848 [40] і 1857 [41] гадах друкам была ўзноўленая першапачатковая ніжнянемецкая версія Хронікі. У XX ст. Выданне 1584 г. перавыдавалася зноў [42]. Натуральнай была цікавасць эстонскіх гісторыкаў да твору іх земляка. К. Летберг падрыхтаваў эстонскі пераклад Хронікі, першая частка якога была апублікаваная ў Тарту ў 1920 г. [43], а другая – у 1921 г. [44]. Новы эстонскі пераклад быў падрыхтаваны Дагмарай і Германам Штокамі і з’явіўся ў Стакгольме ў 1967 г. [45]; у 1993 г. гэты пераклад быў перавыдадзены ўжо ў Таліне [47]. У 1988 г. у Мэдысоне ў серыі “Вісконсінскія Балтыйскія штудыі” з’явіўся англійскі пераклад твору Русава [46]. Апошнім жа па часе выдання з’явіўся фінскі пераклад Хронікі [48].

Апошнім вялікі гісторыкам Лівонскага ордэна называюць *Ёгана Рэнера* / Johann Renner (1525–1583), які нарадзіўся ў Вестфаліі ў

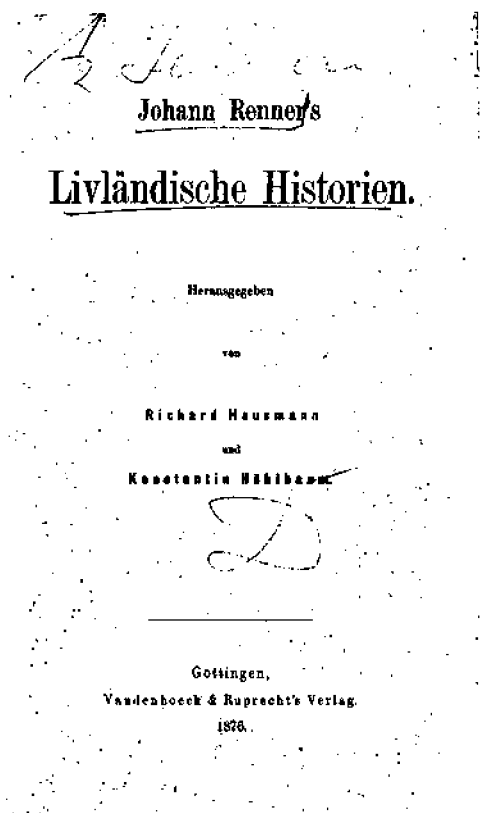
мяшчанскай сям’і і атрымаў адукацыю натарыуса. У 1556 г. Рэнер скіраваўся ў Лівонію, паводле ягоных слоў – “на спробу”. У гэтым балтыйскім краі ён служыў сакратаром у Ярвенскага фогта, у далейшым быў на службе ў Парнаўскага комтура і іншых вяльможаў, атрымаўшы магчымасць кантактаў з магістрам Ордэна Кетлерам, арцыбіскупам Рыжскім Вільгельмам, герцагам Магнусам ды інш. Лівонскі службовец з запалам расшукваў даўнія дакументы і кнігазборы, менавіта яму належыць гонар новага адкрыцця “*Малодшая рыфмаваная хроніка*” Барталамея Гёнеке. Пасля роспуску Ордэна ў Лівоніі ў 1561 г. Рэнер страціў свой афіцыйны статус і выехаў у Германію. Тут, у Брэмене, ад 1566 г. ён вярнуўся да прафесіі натарыуса, але адначасова працягваў уласныя гістарыяграфічныя штудыі і наважыўся сам пісаць.

Гістарыяграфічная праца Рэнера была сучаснай Хроніцы Русава і збольшага распавядала пра тыя самыя падзеі [59, s. 82–83]. Хроніка Рэнера атрымала назву “*Liflendisger historien negen boker*”, распачыналася апісаннем падзей ад V ст. да н. э. і даводзілася да 1582 г. Апроч лівонскіх крыніц Рэнер актыўна выкарыстоўваў таксама польскія хронікі Мацея Мехавіты і Марціна Кромера. Найбольш жа факталагічна каштоўнай лічыцца тая частка твору Рэнера, у якой ён апісвае перыяд уласнага знаходжання ў Лівоніі. Сучасныя даследчыкі ўспрымаюць гэтыя апісанні як вельмі дакладныя, грунтаваныя на ўласных назіраннях аўтара, запісах сведчаньняў, уліку зместу дакументаў з ордэнскага архіву і іншых пісьмовых крыніц. Па ступені дакладнасці і верагоднасці праца Рэнера часам пераўзыходзіць Хроніку Русава. Такім чынам, храніст раскрывае сітуацыю напярэдадні Лівонскай вайны, а таксама яе пачатковы перыяд.

Палітычныя погляды Рэнера былі вельмі дэтэрмінаваныя яго становішчам службоўца Ордэна, апроч таго, хранікёр і юрыст рэпрэзентаваў погляды той часткі лівонскага рыцарства, якое ва ўмовах такіх кардынальных і трагічных зменаў у жыцці краю, звязвала свае надзеі з дапамогай з Германіі. Натуральным чынам экспансія ў рэгіёне ВКЛ і Польшчы, а асабліва Расіі, успрымалася Рэнерам скрайне адмоўна. Маскавітаў жа нямецка-лівонскі гістарыёграф называў увогуле “нехрысціянамі” і пісаў пра іх пагрозу для “ўсіх пабожных людзей”, “галоўным чынам для нямецкага народу”.

Праца Рэнера не была апублікаваная пры жыцці храніста і з цягам часу на яе зусім забыліся. Толькі ў 1870 г. яе выпадкова адшукаў Ё. Г. Коль / J. G. Kohl – гарадскі бібліятэкар у Брэмене. Ужо ў 1871 г. быў апублікаваны інаўгурацый тэкст доктарскай дысертацыі Канстанціна Гёлбаўма “Лівонская гісторыя Ёгана Рэнера і малодшая

Лівонская Рыфмаваная Хроніка” – тады гэта было заяўлена як першая частка працы [20]. У наступным годзе кніга была перавыдадзена, але ўжо без пазначэння часткі [21]. Магчыма, аўтарам пад другой часткай разумеў выданне тэксту самога помніку. І “Лівонская гісторыя” Рэнера была выдадзеная Рыхардам Гаўсманам і Канстанцінам Гёлбаўмам неўзабаве – у 1876 г. (Іл. 5) [33].

Іл. 5. Тытульны аркуш
“Livländische Historien”
Ёгана Рэнера, 1876

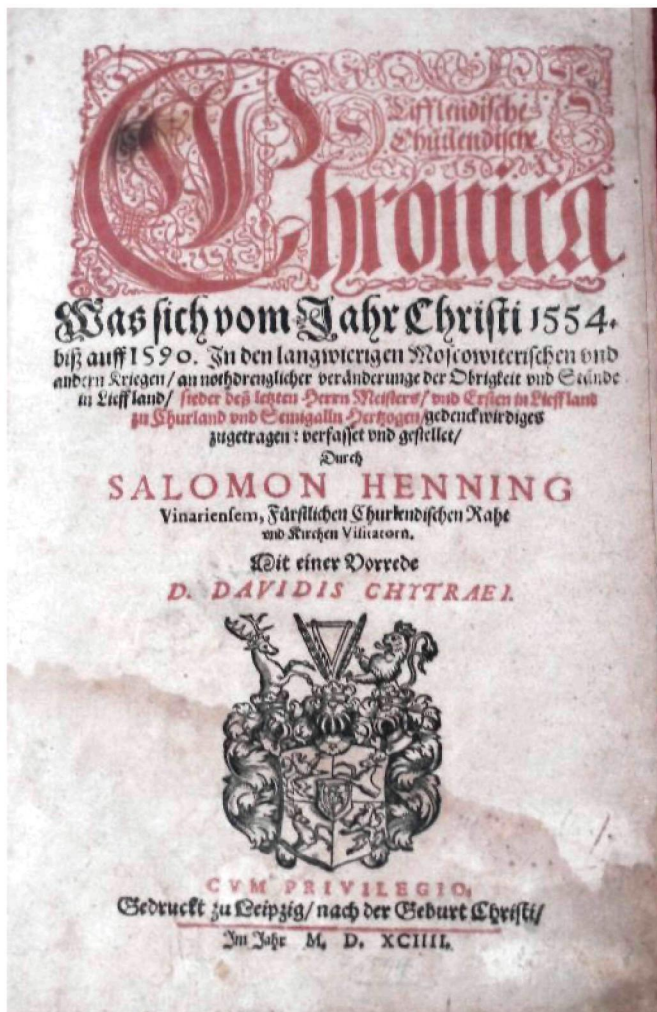
Але праз амаль 60 год у Любеку быў знойдзены першапачатковы тэкст той часткі працы Рэнера, дзе апісваліся падзеі 1556–1561 гг. Гэтая частка, як выклад падзей праз іх непасрэднага сведкі, ўяўляла вялікую каштоўнасць і была асобна выдадзена Петэрам Карштэдам у 1953 г. [34]. У 1995 г. з’явілася першае выданне гэтай часткі “Гісторыі” Рэнера ў перакладзе на эстонскую мову, а ў 2006 г. – другое выданне [35]. Тэксталагічны аналіз названага рукапісу і пазнейшага тэксту працы Рэнера дазволіў зразумець некаторыя прынцыпы працы нямецка-лівонскага храніста, прынамсі, пабачыць, што аўтар знаходзіўся пад значным уплывам Русава, бо падчас пазнейшага рэдагавання тэксту зрабіў у сваёй працы праўкі менавіта паводле “Хронікі Лівонскай правінцыі” апошняга. Многія з гэтых правак успрымаюцца гісторыкамі Лівоніі як няўдалыя. Усё ж творы Русава і Рэнера захінулі іншыя гістарыяграфічныя працы, што ствараліся на тэрыторыі Лівоніі ў другой палове XVI ст.

Апошнім з буйных твораў лівонскага гісторыяпісання другой паловы XVI ст. можна назваць “Лівонскую і курляндскую хроніку”

Саламона Генінга / Salomon Henning (1528–1589). Пра яго вядома, што ён нарадзіўся ў Цюрынгіі ў горадзе Веймар і навучаўся ў пратэстанцкіх універсітэтах – у Вітэнбергу, Лейпцыгу, Эрфурце. На тэрыторыю гістарычнай Лівоніі Генінг трапіў дзякуючы ўладкаванню на працу да лівонскага саноўніка Готарда Кетлера пасля сустрэчы з ім у 1553 г. у Любеку. Такім чынам, Генінг стаў сакратаром будучага апошняга магістра Лівонскага ордэна і першага герцага Курляндыі і Семігаліі. “Лівонская і курляндская хроніка” і была створана як апалогія дзейнасці Кетлера [5, с. 157]. Паводле інфарматыўнасці Хронка Генінга саступае Хроніцы Русава, але пераўзыходзіць Хроніку Рэнера.

Першае выданне “Лівонскай і курляндскай хронікі” з’явілася ў Ростакі ў 1590 г. [13], ужо пасля смерці аўтара. Ужо праз чатыры гады ў Лейпцыгу з’явілася перавыданне хронікі (Лл. 6) [14].

Лл. 6. Тытульны аркуш
“Lifflandische
Churlendische Chronica”
Саламона Генінга,
1594.

Толькі ўжо ў XIX ст. Хроніка Генінга зноў прыцягнула ўвагу і яе перавыдавалі ў Рызе: у 1848 г. з прадмоваю 1590 г. Давідзіса Хітраэля [15]; у 1857 г. – Тэадор Кальмайер [16]; у 1858 г. у серыйным выданні “Scriptores Rerum Livonicarum” [17, S. 195–289]. Да гэтага ж

перыяду росквіту прыбалтыйска-нямецкай гістарыяграфіі адносіцца і першае спецыяльнае даследаванне Хронікі Генінга, якое належала пяру Тэадора Шымана [50].

Цікавасць да Хронікі Генінга зноў узнікла толькі ў другой палове XX ст. У 1968 г. факсімільна было ўзноўлена лейпцыгскае выданне 1594 г. [18], а ў 1992 г. з’явіўся англійскі пераклад хронікі з пашыранымі каментарыямі, выкананым пад кіраўніцтвам Уільяма Урбана [19]. Але, як адзначае расійскі даследчык Аляксандр Філюшкін, месца Хронікі Генінга ў наратыве Лівонскай вайны так і засталася малавывучаным [5, с. 158].

Заклучэнне

Традыцыі гісторыяпісання былі закладзеныя на тэрыторыі Латвіі і Эстоніі практыкай складання лацінамоўных хронік. Гэта была прыўнесена з Саксоніі традыцыя і запачаткаваная “Хронікай Лівоніі” Генрыха Латвійскага. У канцы XIII – пачатку XIV стст. пачынаюць з’яўляцца нямецкамоўныя хронікі: “Старэйшая Лівонская рыфмаваная хроніка”, створаная на сярэдневерхнямецкай мове, і “Малодшая рыфмаваная хроніка” Барталамея Гёнэке, створаная на ніжнянямецкай мове. Падобныя лінгвістычныя адрозненні ў нямецкамоўных помніках характарызуюць розныя сацыяльныя кантэксты: сярэдневерхнямецкай мове была мовай духоўна-рыцарскай карпарацыі Ордэна, а ніжнянямецкая – мовай Ганзы, гандлёвай карпарацыі Паўночнай Германіі і нямецкіх факторый на берагах Балтыйскага мора, а таксама прылеглых тэрыторый, звязаных з балтыйскім гандлем (гандлёвыя двары ў Полацке і Ноўгарадзе Вялікім).

У далейшым адбываецца “карэнізацыя” (адаптацыя да мясцовых этна-культурных рэалій) гэтага віду гісторыяпісання. Спатрэбілася тры з паловай стагоддзя, каб пачалі з’яўляцца аўтары лівонскіх хронік з ліку карэннага насельніцтва Лівоніі. Такім аўтарам стаў эстонец Балтазар Русаў, напісаўшы на ніжнянямецкай мове ў 1580-х гадах “Хроніку Лівонскай правінцыі”. Стварэнне гэтай хронікі было свайго роду маніфестацыяй культурна-палітычнай эмансipaцыі карэнных народаў Лівоніі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Довнар–Запольский, М.* К истории поземельной реформы в Ливонии в 1580–1592 гг. / М. Довнар–Запольский. – Москва: Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1900. – 46 с.
2. *Дорошенко, В.В.* К исследованию экономических взаимоотношений города и деревни в феодальной Ливонии (V. Niitemaa. Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städten im Mittelalter. Helsinki, 1952) / В. В. Дорошенко // Известия АН Латвийской ССР. – 1957. – № 4. – С. 157–168.
3. *Енш, Г.* “Polonica” в Рижском городском государственном архиве / Г. Енш // Ученые записки Института славяноведения. – Москва: Изд-во АН СССР, 1950. – Т. II. – С. 311–325.
4. *Рюссов, Б.* Ливонская хроника // Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края. / Б. Рюссов – Рига: Тип. А.И. Липинского, 1879. – Т. II. – С. 159–404; 1880. – Т. III. – С. 125–352.
5. *Филюшкин, А. И.* “Лифляндская хроника” Соломона Геннинга / А. И. Филюшкин // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. – 2013. – № 1 (январь – июнь). – С. 157–168.
6. *Altpreußische Biographie* / Herausgegeben im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung. – Königsberg: Gräfe und Unzer, 1939. – Bd. 1: Abegg–Malten. – 416 S.
7. *Angermann, N.* Studien zur Livlandpolitik Ivan Groznyjs. / N. Angermann. – Marburg/Lahn: Herder-Inst, 1972. – VIII, 134 S.
8. *Bodniak S.* Polska a Bałtyk za ostatniego Jagiellona. / S. Bodniak. // Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej. – Kórnik, 1939–1946. – Т. 3. – S. 42–276.
9. *Bredenbach, Tilmann.* Historia belli Livonici, quod Magnus Moscovitarum dux contra Livones gessit. – Coloniae: Apud M. Cholinum, 1558 (1564). – [64] Bl.
10. *Dogel, M.* Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae, in quo pacta, foedera, tractatus pacis... aliaque omnis generis publico nomine actorum et gestorum monumenta nunc primum ex archivis publicis eruta... rebus ordine chronologico dispositis exhibentur. / M. Dogiel. – T. V: In quo ut universae Livoniae, ita speciatim Curlandiae et Semigalliae Ducatum res continetur. – Vilnae: Ex typographia regia et reipublicae, Collegii Scholar Piarum, 1759. – 560 p.
11. *Donnert, E.* Der livländische Ordensritterstaat und Russland. 1558–1583. / E. Donnert. – Berlin: Rütten & Loening, 1963. – 320 S.
12. *Gollub, H.* Die beiden Buchdrucker und Erzpriester Maletius / H. Gollub // Königsberger Beiträge. – Königsberg, 1929. – S. 159–181.
13. *Henning, Salomon.* Lifflendische Churlendische Chronica: was sich vom Jahr Christi 1554 biss auff 1590, in der langwierigen Moscowiter-

ischen und andern Kriegen an nothdrenghlicher veränderunge der Obrigkeit und Stände in Lieffland seider dess letzten herrn Meisters, und Ersten in Lieffland zu Churland und Semigalln Hertzogen, gedenckwirdiges zugetrage. / S. Henning. – Rostock, 1590. – 166 S.

14. *Henning, Salomon*. Lifflendische Churlendische Chronica : was sich vom Jahr Christi 1554 biss auff 1590, in der langwierigen Moscowiterischen und andern Kriegen an nothdrenghlicher veränderunge der Obrigkeit und Stände in Lieffland seider dess letzten herrn Meisters, und Ersten in Lieffland zu Churland und Semigalln Hertzogen, gedenckwirdiges zugetrage. / S. Henning. – Leipzig: durch Zachariam Berwaldt, 1594. – 166 S.

15. [*Henning, Salomon*]. Lifflendische churlendische Chronica : was sich vom Jahr Christi 1554 biß auff 1590 gedenckwirdiges zugetragen; mit einer Vorrede von D. Davidis Chytrael. / S. Henning. – Riga, 1848. – 398 S.

16. *Henning, Salomon*. Salomon Henning's lifflendische churlendische Chronica von 1554 bis 1590 und Bericht in Religionssachen / wiederum neu abgedruckt und mit Erläuterungen etc. / S. Henning. – Riga: N. Kymmels Buchhandlung, 1857. – 176 S.

17. *Henning, Salomon*. Lifflendische Churlendische Chronica // Scriptorum Rerum Livonicarum. / S. Henning. – Riga, Leipzig: E. Frantzen's Verlag-comptoir, 1858. – T. II. – S. 195–289.

18. *Henning, Salomon*. Lifflendische Churlendische Chronica: was sich vom Jahr Christi 1554 biss auff 1590 in den langwierigen Moscowiterischen vnd andern Kriegen ... Gedenckwirdiges zugetragen. / S. Henning. – Hannover: Ausg. Hannover Hirschheydt, 1968. – 174 S.

19. *Henning, Salomon*. Salomon Henning's Chronicle of Courland and Livonia. / S. Henning. Translated and edited by Jerry C. Smith, William Urban and Ward Jones. – Wisconsin: Baltic Studies Center, 1992 (Baltic Studies, 3).

20. *Höhlbaum, K. Joh.* Renner's Livländische Historien und die jüngere Livländische Reimchronik: Inaugural-dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde an der Universität Göttingen. / K. Höhlbaum. – Göttingen: E. A. Huth, 1871. – 1. Th. – 127 S.

21. *Höhlbaum, K. Joh.* Renner's livländische Historien und die jüngere livländische Reimchronik: Inaugural-dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde an der Universität Göttingen. / K. Höhlbaum. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1872. – [4], 127 S.

22. *Horner, Thomas*. Livoniae historia in compendium ex annalibus contracta a Thoma Hornero Egrano. Item, De sacrificiis et idolatria veterum

- Livonum et Borussorum libellus Ioannis Menecii [sic!]. / T. Horner. – Regiomonti, 1551. – XIb., 25a p.
23. *Horner, Thomas*. Livoniae historia in compendium ex annalibus contracta a Thoma Hornero Egrano. Item, De sacrificiis et idolatria veterum Livonum et Borussorum libellus Ioannis Menecii. / T. Horner. – Witebergae: Ex officina Iohannis Lufft, 1582. – XIb., 25a p.
24. *Horner, Thomas*. Livoniae historia in compendium ex annalibus contracta a Thoma Hornero Egrano. Item, De sacrificiis et idolatria veterum Livonum et Borussorum libellus Ioannis Menecii / T. Horner. // *Scriptores rerum Livonicarum*. Riga; Leipzig: Eduard Franzen's Verlag, 1853. – Bd. II. – S. 371–392.
25. *Johansen, P.* Balthasar Rüssow als Humanist und Geschichtsschreiber / P. Johansen / Aus dem Nachlass ergänzt und hrsg. von Heinz von Zur Mühlen. – Köln: Böhlau, 1996. – 313 S. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte. 14).
26. *Johansen, P.* Die Legende von der Aufsegelung Livlands durch Bremer Kaufleute / P. Johansen // *Europa und Übersee*. Festschrift für Egmont Zechlin / Hrsg. Otto Brunner; Dietrich Gerhard. – Hamburg: Verlag Bredow, 1961. – S. 42–68.
27. *Johansen, P.* Kronist Balthazar Rüssowi päritolu za milzöö / P. Johansen // *Tulimuld*. – 1964. – Nr. 4. – P. 252–260.
28. *Jöcher, Christian Gottlieb*. Allgemeines Gelehrten-Lexicon / Fortsetzungen und Ergänzungen von J. C. Adelung. / C. G. Jöcher. – Leipzig: Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung, 1751. – Bd. 4. – S. 1711.
29. *Kłodziński A.* Stosunki Polski i Litwy z Inflantami przed zatargiem z r. 1556/57 / A. Kłodziński // *Kwartalnik Historyczny*. – 1908. – R. XXII. – S. 344–391.
30. *Maletius, Johannes*. Libellus de sacrificiis et idolatria Borussorum. Livonum aliarumque vicinarum gentium, ad clarissimum virum doctorem Georgium Sabinum illustrissimi principis Prussiae etc. consiliarium scriptus per Joannem Maletium. – [Regimonti, 1563].
31. [*Oderborn, Paulus*]. De Russorum religione ritibus nuptiarum, funerum, victu, vestitu et.c. et De Tartarorum religione ac moribus epistola ad [...] Davidem Chytraeum recens scripta. Alia eiusdem argumenti De Sacrificiis, nuptiis et funeribus veterum Borussorum ad [...] Georgium Sabinum olim missa. – Excusae anno 1582.
32. [*Oderborn, Paulus*]. De Russorum religione... – Rostochii, 1582.
33. *Renner, Johann*. Livländische Historien / J. Renner / Hrsg. von Richard Hausmann und Konstantin Höhlbaum. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1876. – 427 S.

34. *Renner, Johannes*. Livländische Historien, 1556–1561 / J. Renner / Hrsg. von P. Karstedt. – Lübeck: M. Schmidt-Römhild, 1953. – 150 S.
35. *Renner, Johann*. Liivimaa ajalugu, 1556–1561 / J. Renner / Keskalamaksa keelest Ivar Leimus, varsid ladina keelest Enn Tarvel ; autori illustratsioonid. – Tallinn: Olion, 1995; 2006. – 194 p.
36. *Rüssouwen, Balthasar*. Chronica Der Provintz Lyfflandt, darinne vormeldet werdt: Wo datsülvice Land ersten gefunden, unde thom Christendome gebracht ys: Wol de ersten Regenten des Landes gewesen sint: Van dem ersten Meister Düdesches Ordens in Lyfflandt, beth up den lesten, unde van eines ydtliken Daden: Wat sick in der voranderinge der Lyfflendeschen Stende, unde na der tydt, beth in dat negeste 1577. Jar, vor seltzame unde wunderlike gescheffte im Lande thogedragen hebben, nütte unde angenehme tho lesende, Korth unde loffwerdich beschreuen, Dörch Balthasar Rüssouwen Revaliensem. / B. Russow. – Rostock: Gedrucket dörch Augustin Ferber, 1578. – [16], 203 S.
37. *Russowen, Balthasar*. Nye Lyfflendische Chronica Vam anfanck des Christendoems in Lyfflandt, beth up disses Jar Christi 1578. Darin sonderlick Wat sick twisschen dem Muscowiter unde Lyfflendern, de negesten twintich Jar, her aneinander thogetragen: Trüwlich beschreven ist, durch Balthasar Russowen Revaliensem. Thom andermal Gedrucket, unde mit etliken Historien vormehret. [2. Aufl.]. / B. Russow. – Rostock: Gedrückt durch Augustinum Ferber, 1578. – [16], 200 S.
38. *Russow, Balthazar*. Chronica Der Provintz Lyfflandt, darinne vermeldet werdt. Wo dath sülvice Landt ersten gefunden, unde thom Christendome gebracht ys: Wol de ersten Meyster Düdesches Ordens in Lyfflandt beth up den lesten, unde van eines ydtliken Daden. Wat sick in der voranderinge der Lyfflendischen Stende, und na der tydt beth in dat negeste 1583. Jar, vor seltzame und wunderlike Gescheffte im Lande tho gedragen hebben: nütte unde angenehme tho lesende korth und loffwerdich beschreven. Dorch Balthasar Russowen Revaliensem. Thom andern mal mith allem flyte anersehen, corrigeret, vorbetert, und mith velen Historien vormehret dorch den Autorem sülvest. Gedrückt tho Bart. / B. Russow. – Barth: Gedrucket in der Förstliken Drückerye, dorch Andream Seitnern, 1584. – 194 S.
39. *Rüssow, Balthasar*. Livländische Chronik / Aus dem Plattdeutschen übertragen und mit kurzen Anmerkungen versehen durch Eduard Pabst, Oberlehrer... d. Ritter- und Domschule zu Reval, Mitglied und Bibliothekar der Estländischen literarischen Gesellschaft daselbst... / B. Russow. – Reval: F. J. Koppelson, 1845. – X, [2], 348 S.
40. *Russow, Balthasar*. Chronika der Provintz Lyffländt // Scriptorum Livonicarum. Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichts-

- denkmäle von Liv.-, Esth.- und Kurland. / B. Russow. – Riga; Leipzig: Eduard Frantzen's Verlags-Comtoir, 1848. – Bd. 2. – S. 1–126.
41. *Russow, Balthasar*. Chronica der Provintz Lyfflandt, in erneuetem Wiederabdrucke, mit Wörterbuch und Namenregister versehen [von Carl Ed. Napiersky]. / B. Russow. – Riga: Kymmell, 1857. – VIII, 194, [2] S.
42. *Russow, Balthasar*. Chronica der Provintz Lyfflandt / B. Russow. / Fotomechanischer Nachdruck: Bart, 1584. – Hannover-Döhren: Hirschheydt, 1967. – 194 S.
43. *Russow, Balthasar*. Liiwimaa kroonika / B. Russow / Tõlkinud K. Leetberg. – Tartus: Eesti Kirjanduse Selts, 1920. – I. – 108, [2] lk.
44. *Russow, Balthasar*. Liiwimaa kroonika / B. Russow / Tõlkinud K. Leetberg. – Tartus: Eesti Kirjanduse Selts, 1921. – II. – 174, [2] lk.
45. *Russow, Balthasar*. Liivimaa kroonika. / B. Russow. / Alamsaksa keelest tõlkinud D. ja H. Stock. – [Stockholm]: Vaba Eesti, [1967]. – 364 lk., 1 l. kaart.
46. [*Russow, Balthasar*]. The chronicle of Balthasar Russow / B. Russow / A forthright rebuttal; Elert Kruse. Errors and mistakes of Balthasar Russow; Heinrich Tisenhausen. Translated by J.C. Smith... [et al.]. – Madison: Baltic Studies Center, 1988. – 289 p. (Wisconsin Baltic Studies; 2).
47. *Russow, Balthasar*. Liivimaa kroonika. / B. Russow. / [alamsaksa keelest tõlkinud Dagmar Stock, Hermann Stock; järelsõna: Hermann Stock]. – Tallinn: Hotger, 1993. – 364 lk., 1 l. kaart.
48. *Russow, Balthasar*. Liivinmaan kronikka: 1584. / B. Russow. / Suomentanut ja toimittanut Timo Reko. – Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004. – 434 lk.
49. *Schiemann, T.* Russow, Balthasar / T. Schiemann // Allgemeine Deutsche Biographie / Hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. – München, 1890. – Bd. 30. – S. 15–16.
50. *Schiemann, T.* Salomon Hennings Livländischkurländische Chronik. / T. Schiemann. – Mitau: Behre, 1874. – 44 S.
51. *Sembrzycki, J.* Die Lycker Erzpriester Johannes und Hieronymus Maletius. / J. Sembrzycki // Altpreußische Monatsschrift. – Bd. 25. – S. 629–651; Bd. 26. – S. 668; Bd. 40. – S. 481.
52. *Stancelis, V.* The Annexation of Livonia to the Grand Duchy of Lithuania: Historiographical Controversies / V. Stancelis // Lithuanian Historical Studies. – Vol. 5. – Vilnius, 2000. – P. 21–44.
53. *Tarvel, E.* Polska polityka agrarna w południowej Estonii na przełomie XVI / XVII wieku. / E. Tarvel // Kwartalnik Historyczny. – 1963. – Rok 70. — Z. 4. – S. 323–349.
54. *Tiberg, E.* Die Politik Moskau gegenüber Alt-Livland 1550–1558. / E. Tiberg // Zeitschrift für Ostforschung. – 25. Jrg. – 1975. – S. 577–617.

55. *Tiberg E.* Zur Vorgeschichte des Livländischen Krieges: Die Beziehungen zwischen Moskau und Litauen 1549–1562. / E. Tiberg. – Uppsala, University of Uppsala, 1984. – 266 pp.
56. *Treumuth N., Liiv O.* Polonica im Estnischen Staatlichen Zentralarchiv. / N. Treumuth, O. Liiv. – Tartu : Eesti Riigi Keskarhiiv, 1931. – 159, [1] lk. (Eesti Keskarhiivi toimetised = Publikationen des Estnischen Staatlichen Zentralarchivs ; nr. 1 (I:3)).
57. Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen / Hrsg. Paul Tschackert. – Leipzig: Hirzel, 1890. – Bd. 1. – 416 S.
58. Urzędnicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy / Oprac. Krzysztof Mikulski i Andrzej Rachuba // Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy / Pod red. Antoniego Gąsiorowskiego. – T. IX: Inflanty. – Kórnik, 1994. – 292 s.
59. *Vahre, S.* Kroniki bałtyckie (inflanckie) XIII–XVIII wieku jako źródła historyczne. / S. Vahre // Zapiski Historyczne. – 1969. – T. 34. – Z. 4. – S. 73–89.
60. Volumina Legum. Prawa, konstytucye y przywileie Królestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich prowincyi należących na walnych seymach koronnych od seymu Wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu uchwalone / Wyd. 2. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego. – V. I–VIII. – Sankt-Petersburg, 1859–1860. – V. II. – 482, XIII, [1] s.
61. *Wilpert, G. von.* Deutschbaltische Literaturgeschichte. – München : C. H. Beck, 2005. – 287 S.
62. *Zutis, J.* Vidzeme kā poļu un zviedru cīņas objekts. / J. Zutis. – Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1949. – 128 lp.